

UDK 808.62–316.3

Izvorni znanstveni rad

Primljen 28. rujna 1999.

Prihvaćen za tisak 22. prosinca 1999.

Marija Turk i Helena Pavletić

Filozofski fakultet, Omladinska 14
51000 Rijeka

Posrednički jezici u kalkiranju

Istraživanje i obrada prevedenicama uključuje, osim problema njihove identifikacije, utvrđivanje jezika uzora. Prevedenica se može oblikovati pod utjecajem jednoga ili više posredničkih jezika. Jezik posrednik ima važnu ulogu u procesu jezičnog kalkiranja jer on utječe na konačni oblik i značenje prevedenice. U ovome se prilogu razmatraju teškoće vezane uz identifikaciju i ulogu posredničkih jezika i prezentiraju primjeri prevedenica u hrvatskome jeziku vezanih uz posredničke jezike.

1. Uvod

Jezično posuđivanje može imati evidentni i latentni oblik. Evidentni oblik posuđivanja rezultira posuđenicama, a latentni oblik prevedenicama.¹ Ovaj potonji oblik posuđivanja zbog svoje naravi uključuje višestruke probleme. Jedan od težih zadataka u istraživanju i proučavanju prevedenica jest njihova identifikacija, tj. utvrđivanje je li neka jezična činjenica prevedenica ili autohtona jezična pojava jer je svaka prevedenica zapravo potencijalni domaći oblik kojemu je strani uzor poticaj za ostvarenje. Pri utvrđivanju je li neka jezična činjenica prevedenica, uzima se u obzir podudarnost oblika u jeziku primaocu i jeziku davaocu, podudarnost značenja u obama jezicima. Sama formalna podudarnost ne može biti dostatnim pokazateljem u identifikaciji prevedenica jer je tvorbeni podudarnost potencijalna u indoeuropskim jezicima. Zato su za interpretaciju prevedenica važne i kulturološko-sociološke pretpostavke preuzimanju uzora.

¹ Naziv prevedenica ili kalk u ovome se prilogu rabi u najširem značenju: to je svaki oblik zamjene stranih tvorbenih jedinica elementima domaćega jezika, a pritom se prenosi značenje stranog modela.

2. Jezik davalac i jezik primalac

Formalno-semantička podudarnost modela i prevedenice i kulturnosociološke pretpostavke njegova preuzimanja upućuju na stvarni uzor u oblikovanju neologizama. Viereck (1986: 118) smatra da je u proučavanju procesa posuđivanja nužno istraživanje 'riječi i stvari' (*Wörter und Sachen*) da bi se otkrio jezik izvor stanovitog neologizma i da bi se utvrdilo označuju li te riječi istu stvar ili ne, jer "lingvistički uvoz i izvoz često idu ruku pod ruku s uvozom i izvozom stvari i ideja". Prevedenica može u nekom jeziku nastati prenošenjem sadržaja i tvorbenog obrasca prema uzoru koji je i sam prevedenica. Taj jezik ima posredničku ulogu. Zato svako bavljenje prevedenicama uključuje, osim problema njihove identifikacije, utvrđivanje jezika uzora i jezika posrednika. Kad je riječ o jezicima uzorima, istraživači se priklanjaju tzv. neposrednoj etimologiji (*etymologia proxima*) ili posrednoj etimologiji (*etymologia remota*) (Muljačić, 1997–1998: 269). Pri utvrđivanju podrijetla prevedenica postoji također više pristupa. Prvi pristup polazi od teze da je za analizu dovoljan zadnji jezik u nizu jezika koji su mogli biti posrednicima pri posuđivanju modela, drugi se pristup zadovoljava utvrđivanjem prvog jezika u tome nizu. Postoji i treći najzahtjevniji pristup koji uključuje prva dva, ali uzima u obzir i mogućnosti višestrukog posredništva.

2.1. Problemi identifikacije jezika uzora

U nekim se slučajevima ne može sa sigurnošću utvrditi u kojem je jeziku izraz najprije nastao s obzirom na činjenicu da postoji relativna tvorbeno podudarnost, istovjetnost značenja i funkcije u više jezika. Na primjer naziv za vrstu leptira *mrtvačka glava* u mnogim je jezicima podudarnoga metaforičkog značenja: fr. *tête de mort*, njem. *Totenkopf*, tal. *testa di morte*, češ. *smrtihlav*, slov. *mrtvaška glava*. S obzirom na to da je prirodo- znanstveno nazivlje većim dijelom preuzeto iz njemačkoga, u ovom je slučaju moguće posredništvo njemačkoga jezika (Vinja, 1951: 458–549). Problem identifikacije podrijetla uzora očituje se i u slučajevima u kojima su dva jezika mogla dati poticaj za tvorbu nove riječi. Takvi primjeri prevedenica potječu u hrvatskome jeziku iz mnogih jezika. ARj (5, 283) i (14, 932) navodi za naziv *konjska sila, snaga* da je tvoren prema drugim jezicima. Taj se naziv prvi put bilježi u Šulekovu rječniku (1860: 1013). Rammelmeyer (1975: 207) dvoji o tome je li

spomenuti izraz prevedenica iz njemačkoga (*Pferdestärke*) ili engleskoga jezika (*horse power*).

Izrazima *pripisati*, *pripisivati* ARj (12: 91) pripisuje latinski uzor *ascribere* kod katoličkih pisaca 18. st., a u 19. i 20. st. njemačkom *zuschreiben*. Izrazi su zabilježeni u ovim izvorima i rječnicima: Term (1853: 677), Veselić (1853: 338), Šulek (1860: 1642) i (1874/75: 866).

Riječi *propisati*, *propisivati* u značenju 'narediti', zabilježene u Term (1853: 372), Veselić (1853: 349), Šulek (1860: 1518), Rammelmeyer (1975: 266) drži starim prevedenicama nastalim prema njemačkom predlošku *vorschreiben*, iako se ne smije isključiti ni latinski uzorak *praescribere*.

Uzor u nazivu *počasna straža* može se tražiti u njemačkom izrazu *Ehrenposten* i u mađarskome *díszor* (Nyomárkay, 1989: 166).

U hrvatskome jeziku postoje prevedenice za koje se sa sigurnošću može utvrditi jezik posrednik, ali se zbog nedostatka podataka prema kojim je jezicima kalkirana neka jezična činjenica u tome jeziku ne može pouzdano govoriti o jeziku davaocu modela. Taj problem mogu ilustrirati sljedeći primjeri prevedenica nastali posredstvom njemačkoga jezika, a koji su u njemačkom jeziku mogli nastati prema uzorima (a) u klasičnim jezicima, (b) u latinskome ili talijanskome jeziku, (c) u talijanskome ili francuskome jeziku i (d) u francuskome ili engleskome jeziku.

- a) Prema grčkolatinskom europeizmu *rhinozeros* nastala je primjerice prevedenica – zoonim *nosorog*, vjerojatno preko njemačke riječi *Nashorn*. Riječ je potvrđena u rječnicima: Stulić (1806: 592): *nosorožac*, MU (1842: 268), Šulek (1860: 956).
- b) Prema latinskome ili talijanskome kao jeziku davaocu s njemačkim posredništvom nastala je primjerice prevedenica *morska pjena* kao naziv minerala. Prvi je put zabilježen u Šulekovu rječniku (1860: 896) kao prevedenica njemačkog izraza *Meerschäum* koji je i sam prevedenica latinskoga *spuma maris* ili talijanskog *schiuma di mare* (Kluge, 1967: 470).
- c) Prema talijanskome ili francuskome kao jeziku davaocu s njemačkim posredništvom nastalo je nekoliko prevedenica. Riječ *padobran* prvi je put potvrđena u rječniku MU (1842), a potom u Šulekovu (1860: 450) i (1874/75: 741). Riječ je o djelomičnoj prevedenici nastaloj prema njemačkom izrazu *Fallschirm*. Njemački je izraz prevedenica talijanskoga (*paracadute*) ili francuskoga (*parachute*) podrijetla (Unbegaun, 1932: 28).
- d) Prema francuskome ili engleskome kao jeziku davaocu s njemačkim posredništvom nastalo je nekoliko prevedenica. ARj (10: 342) ozna-

čuje za riječ *poduzeće* njemačko podrijetlo uzora. Riječ bilježe sljedeći rječnici: MU (1842: 387), Term (1853: 536), Šulek (1874/75: 800). Njemački izraz *Unternehmen* je prevedenica nastala prema engleskoj riječi *enterprise* ili francuskoj *entreprise*. Jednako je tako i riječ *poduzetnik* prevedenica njemačke riječi *Unternehmer*, koja se od 1691. godine upotrebljava kao istovrijednica engleske riječi *undertaker* ili francuske *entrepreneur* (Kluge, 1967: 807).

Postoje prevedenice, doduše mali broj, složenica kojima je jedna sastavnica preslikana iz jednoga, a druga iz drugoga jezika. Takva je npr. riječ *brzjav* koju Rammelmeyer (1975: 155) tumači kao prevedenicu nastalu prema europeizmima u njemačkom jeziku *Telegramm*, *Telegraph*. Prevedenica je u inačicama zabilježena u sljedećim rječnicima: Term (1853: 501), Šulek (1860: 1356) *brzjav* i *hitrojav*, te Šulek (1874/75: 123). Kako se hrvatska riječ *brzjav* ne može dovesti u izravnu vezu s riječju *Telegramm*, i sam Rammelmeyer s tim u vezi izražava stanovitu sumnju. Nyomárkay (1993: 121) pak drži da joj uzor valja tražiti u mađarskoj riječi *sürgöny*. Od glagola *sürög*, *sürget* izveden je pridjev *sürgös* za značenjem 'hitan, neodložan'. Prvi bi dio složenice (*brzo-*) mogao imati uzor u mađarskome. Drugi dio složenice (*-jav*) mogao bi odgovarati njemačkom *-meldung*, kao dijelu složenice *Drahtmeldung*.

2.2. Problem identifikacije jezika posrednika

U nastanku prevedenica može sudjelovati više jezika, od kojih je jedan prvotni davalac uzora, jedan ili više posredničkih. Primjerice, vojni naziv *bitnica* stvoren je prema mađarskome *üteg*. Mađarski je izraz prijevod njemačke riječi *Batterie* koja je u 16./17. stoljeću posuđena od francuskoga *battre*. Francuski izraz dolazi od vulg. lat. *battere*. Mađarski je izraz prevedenica, koja je poslužila kao uzor za kalkiranje hrvatske riječi jednake strukture i značenja: *ustrojbeni jedinica koja bije, tuče* (Nyomárkay, 1989, 160–161).

Riječ *gledište* bilježe sljedeći rječnici: ARj (3: 194), MU (1842: 190), Drobnic (1846–49: 38), Term (1853: 248), Veselić (1853: 53), Šulek (1860: 571) i (1874/75: 356). Riječ je vjerojatno preko češkog *hledište* prešla u hrvatski. Češka je riječ prijevod njemačkoga *Gesichtspunkt*, *Blickpunkt* (Reiter, 1953: 99). Njemački je model nastao prijevodom latinskoga *punctum visus* ili francuskoga *point de vue* (Kluge, 1967: 254).

2.3. Problemi višestrukog posredništva

Kad prevedenica nastaje kao rezultat posuđivanja između dvaju ili više jezika, otvara se pitanje jesu li prevedenice rezultat utjecaja svih tih jezika i kakva je uloga svakoga od njih? Mnogi primjeri pokazuju da su prevedenice oblikovane prema uzoru iz jednoga jezika i da su kasnije učvrstile svoj položaj postajući ponovno prevedenicama po uzoru na neki drugi jezik. Korpus prevedenica u hrvatskom jeziku dokazuje mnoštvo takvih primjera.

Izraz *dvopek* stvorio je prema ARj (2: 937) Stulić 1806. godine. Potvrđen je i u daljnjim rječnicima: MU (1842: 465), Šulek (1860: 1650). Rammelmeyer (1975: 178) drži da je ta riječ prevedenica njemačkog izraza (*Zwieback*), a ne talijanskog *biscotto*. S obzirom na vrijeme postanka čini se da je opravdanim prvotni uzor tražiti u talijanskom jeziku. Njemački je izraz tu prevedenicu mogao učvrstiti. S obzirom na činjenicu da je njemački izraz nastao prevođenjem talijanske riječi (Kluge, 1967: 896), može se govoriti samo o njegovoj posredničkoj ulozi.

ARj (20, 553) spominje riječ *izvanredan* već kod Della Belle i Stulića. Riječ je uvrštena i u ovim rječnicima: MU (1842: 56), Drobnić (1846–49: 70), Veselić (1853: 84), Šulek (1860: 150 i 444). Riječ je prvotno prevedena iz latinskoga *extraordinarius*, potom učvršćena njemačkim izrazom *aufserordentlich*. Njemački je izraz preveden koncem 17. stoljeća prema latinskome ili prema francuskome *extraordinaire* (Kluge, 1967: 41).

ARj (6: 420) izraz *malodušan* navodi kao staru riječ s potvrdama u rječnicima Stulić (1806: 405), MU (1842: 231), Veselić (1853: 143), Šulek (1860: 762), Mažuranić (1908–22: 626). U staroslavenskom je prevedenica grčkog izraza *mikrópsychos* (Zett, 970: 216). Rammelmeyer (1975: 218) drži da je u novije doba u sustavu hrvatskoga jezika učvršćena njemačkom riječju *kleinmütig*, što potvrđuje i izvedenica *malodušnost* kao ekvivalent njemačkoga *Kleinmut* koja se prvi put spominje u MU (1842), nasuprot starijem liku *malodušje*.

3. Posrednički jezici u kalkiranju u hrvatskome jeziku

U stvaranju stručnog nazivlja kalkiranjem u hrvatskom su jeziku u prošlosti značajnu ulogu imali latinski, talijanski, njemački, češki i mađarski jezik, a u drugoj polovici 20. st. engleski jezik. Ti su jezici imali ulogu davatelja vlastitog predložka, ali i predložka koji je u njima također prevedenica.

3.1. Staroslavenski kao posrednički jezik

U hrvatskom jeziku funkcioniraju neke prevedenice koje posredstvom staroslavenskog jezika reproduciraju grčke izraze. Riječ *ravnodušan* s odgovarajućim izrazima u slavenskim jezicima (rus. *ravnodušnyj*, češ. *rovnodušný*) potvrđena je već u crvenoslavenskom i reproducira grčke izraze *isópsychos*, *homóphron* (Zett, 1970: 254). Prefiksoidi *vele-*, *veliko* potvrđeni su već u crkvenoslavenskom u prevodjenju grčkih složenica s prefikslnim jedinicama *megalo-* (Unbegaun, 1932: 26). Tako na primjer riječ *velikodušan*, potvrđena već u crkvenoslavenskom, odražava grčku riječ *megalópsychos* (Zett, 1970: 27, 288 i 290) i Schumann (1958: 54).²

3.2. Talijanski kao posrednički jezik

Iza klasičnih jezika talijanski je svakako onaj jezik s kojim su Hrvati bili u dodiru već od ranog srednjeg vijeka. Mnogobrojne posuđenice i prevedenice, osobito u mediteranskom dijelu hrvatskoga prostora, o tome nepobitno svjedoče. Utjecaj talijanskoga na hrvatski bio je najveći u razdoblju od 16. do 18. st. U kalkiranju je talijanski imao posredničku ulogu između latinskoga i hrvatskoga jezika.

ARj (12: 669) navodi naziv *punomoć* uz inačicu *punomoćje* kao natuknice u Belostenčevu i Jambrešičevu rječniku. Inačice bilježe i drugi rječnici: Voltić (1803: 448): puna moć, Stulić (1806: 232, Zb (1835: 15): punovlast(je), MU (1842: 98, 415): punovlastje, puna vlast, Drobnić (1846–49: 324): puna moć, Term (1853: 605) i Veselić (1853: 356): punomoćje, Šulek (1860: 1506): punovlast i (1874/75: 894): punomoće (puna moć, vlast). U razdoblju od 17. do 18. st. valja računati s talijanskim utjecajem (*plenipotenza*). Talijanski je pak nastao prema latinskome *plenipotentia*. Jednako tako i riječ *punomoćnik* prvotno je prevedenica talijanskoga *plenipotenziario*, a ovo je u svezi s latinskim *plenipotentarius*.

Riječ *vodovod* je, osobito u južnim krajevima Hrvatske, prevedenica talijanske riječi *acquedotto* koja je također prevedenica latinskoga *aquaeductus*, a ta je u svezi s grčkim izrazom *hydraogía* (Rammelmeyer, 1975: 307).

² Rammelmeyer (1975: 299) drži da složenice s prefiksoidima *vele-*, *veliko-* u novije vrijeme odražavaju njemačke složenice s prefiksoidom *Groß-*, *groß-*.

Prema ARj (6: 896/897) riječ *moguć* potvrđena je već kod Vrančića i Della Belle. Riječ je o vrlo staroj prevedenici najprije prema latinskome *possibilis*, a potom i o talijanskom posredništvu s riječju *possibile*.

Uz riječ *posjedovati* ARj (10: 919) navodi latinski uzor i potvrde u Mikaljinu, Voltićevu i Stulićevu rječniku. Maretić (1924: XXI i 97) i JS (1971: 211) govore o latinskom podrijetlu ove prevedenice koja se javlja u mnogim europskim jezicima. Osim izravnog latinskog uzora ta se riječ posredstvom talijanske riječi *possedere* učvrstila u hrvatskome jeziku. Jednako vrijedi za izraze *posjed* (< tal. *possessione* < lat. *possessio*) i *posjednik* (< tal. *possessore* < lat. *possessor*).

Za riječ *zavisiti* (od čega) ARj donosi potvrde već iz 17. st., te iz Stulićeva, Vitezovićeva rječnika. Riječ je o prevedenici koja je prvotno nastala prema latinskome *dependere*, a potom je učvršćena i talijanskom riječju *dipendere*.

Vinja (1951: 547–566) navodi sljedeće izraze za koje se može pretpostaviti talijansko posredništvo: *gospodstvo* prema latinskome *dominatio* putem talijanskoga *dominatione*; *svršen* < tal. *perfetto* < lat. *perfectus*; *bodežan* prema tal. *pungente* < lat. *pungens*; *staviti* prema tal. *mettere* < lat. *ponere*; *otvoriti* (u prenesenom smislu) prema tal. *aprire* < lat. *aperire*. Riječ *sklon* vjerojatno je starija prevedenica prema tal. *inclinato*, a ovaj je izraz semantička posuđenica latinskoga *inclinare, -atus*.

Osim pojedinačnih izraza kalkirani su frazem i neki klišeizirani izrazi: *nositi glavu* prema tal. *portare capo alto*, odnosno lat. *caput altius effert*; *slomiti (zakon)* prema tal. *rompere*, odnosno lat. *rumpere (jus, foedus)*; *potezati* u prenesenom značenju 'navoditi' prema tal. *trarre, (at)tirare*, a ovo prema lat. *trahere*; *dati mjesto* prema tal. *dar luogo*, a talijanski izraz prema latinskome *locum dare*.

3. 3. Njemački kao posrednički jezik

Njemački je jedan od jezika koji je u europskome, osobito srednjoeuropskome, prostoru imao vrlo važnu ulogu na svim razinama.³ Nedvojbeno je bio jedan od najčešćih posrednika pri preuzimanju riječi i oblikovanju posuđenica i prevedenica iz drugih jezika u hrvatski

³ Njegov se utjecaj proteže kroz tri razdoblja. Prvo, do izbora Ferdinanda za hrvatskoga kralja; drugo, od početka 16. st. do početka hrvatskoga preporoda i treće, od hrvatskoga preporoda do danas (Babić, 1990: 219).

(Muhvić-Dimanovski, 1996: 457–464). Intenzitet njegova utjecaja jenjava u drugoj polovici 20. st.

3.3.1. Klasični jezici > njemački

Njemački je imao posredničku ulogu između klasičnih jezika i hrvatskoga jezika, što je vidljivo iz sljedećih primjera. Riječ *glavonošci* stvorio je Šulek (1860: 780) i (1874/75: 356) prema njemačkom *Kopffüßler*. Spomenuta je riječ prevedenica iz grčkoga, uz koju u njemačkom postoji internacionalizam *Kephalopoden*.

Zett (1968: 106, 108) govori o njemačkom podrijetlu složenice *krvotok*, ali dopušta mogućnost prijevoda grčkoga izraza *haemorrhagia*. Hrvatski je naziv potvrđen je u sljedećim rječnicima: ARj (5, 711), Belostenec (1740: 166), Stulić (1806: 315): kao i krvotoče, krvotočenje, Šulek (1860: 55) i (1874/75). S obzirom na to da je uglavnom riječ o hrvatsko-njemačkim rječnicima, valja pretpostaviti njemački uzor u leksemima *Blutfluß*, *Blutlauf*, odnosno njemačko posredništvo. Naziv *carski rez* odražava njemački izraz *Kaiserschnitt* koji je i sam prevedenica prema srednjolatinškome *sectio caesarea*. Izraz je potvrđen i kao *sek carski* u MU (1842: 225).

Matematički naziv *četverokut* vrlo je stara prevedenica prema njemačkom *Viereck*, a ta je riječ prijevod lat. *quadrangulum*. S obzirom na to da je u hrvatskom jeziku matematičko nazivlje oblikovano prema njemačkim uzorima (Golub, 1871), u nastanku ovog naziva treba vidjeti njegovu posredničku ulogu. To se odnosi i na naziv *jednađžba*, koji se javlja kod Šuleka (1860: 589) i (1874/75: 454) kao *jednačba* uz natuknicu *Gleichung*. Njemačka je riječ prevedenica iz latinskoga *aequatio*. ARj (5, 329) bilježi da je matematički naziv *korijen* nastao prema uzoru iz latinskoga, njemačkoga i drugih jezika. Latinski naziv *radix* postao je uzorom za semantičke posuđenice u mnogim jezicima, a kao matematički naziv u hrvatskome jeziku vjerojatno je motiviran njemačkim izrazom *Wurzel*. Tako je i naziv *trokut* prevedenica njemačkog naziva *Dreieck*. Rječnici je bilježili u inačicama: Veselić (1853: 438) kao *trokutje*, Šulek (1860: 329): *Dreieck trokut*, (*Dreiwinkel*) *trokuće*, *trokutnik*. Njemačka je riječ nastala 1539. kao prevedenica latinskoga *triangulum*, i do 19. st. u uporabi je bio latinizam *Triangl* (Kluge, 1967: 142).

Naziv *suglasnik* kod Šuleka (1860: 296): *suglasac* i *suglasnik*, prevedenica je njemačkog *Mitlaut*, što je prevedenica posuđenice *Konsonant* (< lat. *consonans*) (Kluge, 1967: 701). Premda se riječ *suglasnik*

može staviti u vezu s latinskim *consonans*, u njezinom oblikovanju može se pretpostaviti njemačko posredništvo jer se naporedni naziv *samoglasnik* ne može tvorbeno staviti u vezu s latinskim *vocalis*, nego s njemačkom riječju *Selbstlaut(er)*.

3.3.2. Talijanski jezik > njemački

Uloga njemačkog jezika kao posrednika između talijanskoga i hrvatskoga jezika u kalkiranju vidljiva je iz ovih primjera: današnji izraz *cvjetača* stvorio je Šulek (1860: 1608) prema njem. *Blumenkohl*. U rječniku Belostenec (1740: 622) potvrđen je izraz *zelje cvetuće*. Njemački je izraz nastao 1588. godine kalkiranjem tal. *cavol fiore*. (Kluge, 1967: 86).

Riječ *dvoboj* zabilježena je u: Zb (1835: 4), MU (1842: 465), Term (1853: 682), Veselić (1853: 46), Šulek (1860: 335 i 1647). S obzirom na kasniji postanak i veliku sličnost s njemačkim uzorom pretpostavlja se da je riječ *dvoboj* izravno oblikovana prema njemačkom *Zweikampf*, a ne prema talijanskom *duello* (Rammelmeyer, 1975: 177). Njemački je izraz prevedenica talijanskoga uzora (Kluge, 1967: 895).

3.3.3. Francuski jezik > njemački

Njemački je imao posredničku ulogu između francuskoga i hrvatskoga jezika. Ta se uloga može vidjeti iz mnoštva primjera. Riječ *dirljiv* prevedenica je prema njem. *rührend*. Njemački je izraz nastao prema fr. *touchant* (Kluge, 1967: 613).

Izraz *dnevni red* prevedenica je oblikovana prema njemačkoj riječi *Tagesordnung* koja se u različitim likovima nalazi u rječnicima: MU (1842: 356): *danji red*, Term (1853: 499), Šulek (1860: 1349): *danovnik*. Njemačka je riječ u uporabi od 1793. kao prevedenica fr. *ordre du jour* (Kluge, 1967: 766).

Riječ *hladnokrovan* navedena je u ARj (3: 628) kao neologizam nastao prema njemačkom uzoru. U Šulekovom je rječniku (1860: 735) uvrštena uz njemačku istoznačnicu *kaltblütig*, koja je prevedenica prema francuskoj *sangfroid* (Rammelmeyer, 1975: 186).

Riječ *kišobran* u ARj (5, 12) tumači se kao novija riječ nastala prema njemačkom *Regenschirm*. Njezine su potvrde i u ovim rječnicima: MU (1842: 292), Drobnic (1846–49: 88), Veselić (1853: 105), Šulek (1860: 1073), BI (1901). Njemačka je riječ tvorena prema francuskoj *parapluie* (Kluge, 1967: 591). Riječ *suncobran* preslikava njemačku riječ *Sonnenschirm*. Njemačka je riječ prevedenica francuske riječi *parasol* (Kluge, 1967: 716).

Izraz *časna riječ* ima prema ARj (1: 909) i (13: 955) malo potvrda. Kod Šuleka (1860: 360) glasi *poštena reč*. Izraz spada u relativno mlađe prevedenice u većini slavenskih jezika (slov. *častna beseda*, rus. *čestnoe slovo*, češ. *čestné slovo*, odnosno *učtivé slovo*). Reiter (1953: 44) taj izraz tumači kao prevedenicu njemačkog izraza *Ehrenwort*, koji je također prevedenica i to francuskog *parole d'honneur*.

3.3.4. Engleski jezik > njemački

Njemački je imao posredničku ulogu između engleskoga i hrvatskoga jezika. Izrazi *hrana za topove*, *topovska hrana* prema Rammelmeyeru (1975: 187) novije su prevedenice prema njemačkom *Kanonenfutter*. Njemački je izraz prevedenica koja se javlja nakon 1844. godine prema engleskome *cannon fodder* (Kluge, 1967: 347).

Riječ *nogomet* nastala je u 20. stoljeću kao djelomična prevedenica njemačke riječi *Fußball*, koja je doslovna prevedenica engleske riječi *football*.

Izraz *klima-uređaj* prevedenica je njemačkog izraza *Klimaanlage*. Pozivajući se na njemačke istraživače Muhvić-Dimanovski (1992: 134) navodi da je njemački izraz preveden prema engleskome *air conditioning*. Jednako je tako njemački imao posredničku ulogu u nastanku prevedenice *škrinja za duboko zamrzavanje* koja strukturno i semantički odgovara njemačkom izrazu *Tiefkühltruhe*. Njemački je izraz formalno nezavisan neologizam prema engleskome *deep freezer*.

Engleski je naziv *supersonic* bio uzorom za oblikovanje prevedenica u drugim jezicima. Analogno tome njemački je naziv *Überschallgeschwindigkeit*, koji Rammelmeyer (1975: 225) pretpostavlja kao uzor hrvatskoj prevedenici *nadzvučna brzina*, mogao imati posredničku ulogu. Uzme li se u obzir kulturnopovijesni i civilizacijski kontekst, onda se njemački izraz *farbenblind* može smatrati posrednikom u oblikovanju prevedenice *slijep za boje*, a ne prvotnim uzorom, kako to čini Rammelmeyer (1975: 279). Naime, daltonizam kao otkriće engleskog kemičara J. Daltona nedvojbeno upućuje na to da je prvi naziv za pojavu o kojoj je riječ *colour-blind*.

3.4. Mađarski kao posrednički jezik

Mađarski je jezik imao također znatan utjecaj na hrvatski jezik. Do polovice 19. st. njegov se utjecaj očitovao u prodoru mnogih posuđenica. Za drugu polovicu 19. stoljeća karakteristično je ne toliko izravno

posuđivanje koliko stvaranje kalkova (Nyomárkay, 1993: 283). U tom je razdoblju mađarski imao ulogu jezika davaoca i jezika posrednika u kalkiranju. Mađarski je posredovao u prenošenju modela između njemačkoga, latinskoga i drugih slavenskih jezika.

3.4.1. Latinski jezik > mađarski

Hrvatski naziv *bilježnik* i mađarski nazivi *jegyző* te internacionalizam latinskoga podrijetla *notarius* imaju isto značenje. Potonji je naziv uobičajen u hrvatskome jeziku do polovice XIX. stoljeća i to u različitim varijantama koje upućuju na mađarsko posredništvo: *notar(i)jiš*, *notaroš*, *nataroš*. Značenje svih triju riječi obuhvaća zadaću i službu državnog službenika. Mađarski i hrvatski su izrazi prevedenice od latinske riječi *notarius*. U mađarskom je jeziku od kraja 18. stoljeća potvrđen naziv *jegyző* koji je bio vjerojatno uzrok tome da se hrvatski izraz *bilježnik* proširi, a prvotni izraz *notaroš* koncem XIX. stoljeća postaje u književnom jeziku obilježenim (Nyomárkay: 1989, 104–105).

Hrvatski naziv *pobočnik* tvorbeno i semantički odgovara latinskome *adlatus* (ad – uz + latus – bok), a što se tiče funkcije koju osoba obnaša mađarskome *segédiszt* (Nyomárkay, 1989: 155), pa se mađarski može smatrati posrednikom u nastanku te prevedenice.

3.4.2. Njemački jezik > mađarski

Rammelmeyer (1975, 171) navodi naziv *domobran* kao prevedenicu prema njemačkome nazivu *Landwehr*, ali dopušta i mogućnost mađarskog utjecaja. Naziv je zabilježen u Šulekovim rječnicima (1860: 820) i (1874/75: 235). I. Nyomárkay (1989, 152) drži da tvorbeno struktura i značenje leksema *domobran* sa sigurnošću upućuju na mađarski predložak *honvéd*. Mađarsku je riječ vjerojatno stvorio Károly Kisfaludy prema njemačkom modelu *Landwehr* i u hrvatskome se jeziku može raditi samo o indirektnome njemačkom utjecaju. Jednako tako i naziv *domobranstvo* upućuje na mađarski uzor *honvédség*.

Naziv *pristojba* zabilježena je uz njemačku riječ *Gebühr* u rječnicima: Veselić (1853: 340), Šulek (1860: 533) i (1874/75: 869). Rammelmeyer (1975: 265) je tumači kao prevedenicu iz njemačkoga jezika. Mađarski izraz *illeték* također je neologizam. Hrvatska riječ odgovara i tvorбом i značenjem mađarskome predlošku: glagolska osnova + sufiks (*illet* + *ék*, *pristoj*+*ba*). Kako njemačka riječ ima drugačiji tvorbeni uzorak (*imenica* + *Ø*), Nyomárkay (1993: 129–130) pretpostavlja izravan mađarski utjecaj.

Izraz *spavaća kola* vjerojatno je prevedenica prema mađarskome *hálókocsi* jer deverbalni pridjevi na *-(a)ći* mogu biti točni prijevodi mađarskoga participia prezenta, koji se već u 14. stoljeću proširio u aktivu i u pasivu i bio jako produktivan (Nyomárkay: 1993, 122). Mađarski je predložak vjerojatno imao posredničku ulogu između njemačkoga i hrvatskoga jezika.⁴

Riječ *uručiti* (npr. pošiljku) M. Rammelmeyer (1975: 295) tumači kao prevedenicu nastalu prema njemačkoj riječi *einhängigen*. I. Nyomárkay (1989: 199) drži kako je riječ o doslovnoj prevedenici mađarskoga predloška jer hrvatski glagol odgovara po načelu član za član mađarskome glagolu *kézbesít*. Vjerojatno je i pridjev *uručbeni* nastao prema mađarskome utjecaju: *uručbeni ured- kézbesítő-hivatal*.

3.4.3. Slavenski jezici > mađarski

Vojni naziv *satnik* L. Hadrovics tumači kao prijevod mađarskoga *százados*, odnosno *satnija* prijevod riječi *század*. I. Nyomárkay (1989, 158) navodi stav L. Kissa da je mađarska riječ *százados* prijevod iz slavenskih jezika (*száz* – stotinu), a potvrđena je u mađarskom jeziku već 1519. godine.

3.5. Češki kao posrednički jezik

Češki je jezik imao znatnu ulogu u procesu jezičnog posuđivanja u hrvatskom jeziku (Jonke, 1954, 1955; Maretić, 1892). Posrednička uloga češkog jezika najviše se očituje u nastanku prevedenica prema njemačkom uzoru.

Riječ *hvalospjev* javlja se kod Šuleka (1860: 860) kao *hvalopev*, *hvalopojka* uz njemačku riječ *Lobgesang*. U hrvatski je jezik ušla putem češkog jezika, u kojemu je također kalkirana (*chvalozpev*) prema njemačkome uzoru (Reiter, 1953: 105).

Riječ *napadan* u ARj (7: 475) navedena je kao nova riječ nastala prema njemačkom *auffällig*, *auffallend*. I u ovom je slučaju moguće češko

⁴ V. Muhvić-Dimanovski (1992: 173) izraz *spavaća kola* tumači kao prevedenicu njemačkog izraza *Schlafwagen*. Zanimljiva je činjenica da M. Rammelmeyer (1975) tu riječ ne tretira kao njemačku prevedenicu iako je u popis uvrstio sve izraze za koje se može procijeniti da se prema nekom elementu mogu dovesti u izravnu ili neizravnu vezu s njemačkim predloškom.

posredništvo putem izraza *nápadný*, kojega Reiter (1953: 125) tretira kao prevedenicu iz njemačkoga jezika.

Riječ *nazor* je prema ARj (7: 777) novija riječ preuzeta iz češkog *názor*. Taj je izraz prevedenica iz njemačkoga *Ansicht, Anschauung* (Reiter, 1953: 60).

Riječ *pregled* zabilježena je u rječnicima: Veselić (1853: 323), Šulek (1860: 1403), BI (1901: 176). Riječ ima izravni uzor u češkom izrazu *prehled*, a ta je riječ prevedenica nastala prema njemačkom predlošku *Übersicht, Überblick* (Unbegaun, 1932: 33).

ARj (20: 837) uz riječ *vidokrug*, prvotno kao nazivu ekvivalentnom internacionalizmu *horizont*, navodi njemačko podrijetlo, tj. odraz njemačkoga izraza *Gesichtskreis*. Taj izraz prvi put spominje Drobnić (1846–49: 474). Stariji rječnici bilježe i druge izraze: Veselić (1853: 482): *horizont*, Šulek (1860: 571): *obzor, obzornik*. S obzirom na podudarnost izraza *vidokrug* s češkim *vidokruh*, može se pretpostaviti češko posredništvo. Češki je izraz također prevedenica nastala prema odgovarajućem njemačkom izrazu (Reiter, 1953: 111).

3.6. Slovenski kao posrednički jezik

Hrvatski i slovenski jezik imali su veoma sličnu kulturnu i povijesnu pozadinu. Slovenski je imao ulogu posrednika između hrvatskoga i njemačkoga jezika.

Riječ *kolodvor* prvi je puta zapisana u Filipovićevu rječniku 1869–70, potom kod Šuleka (1860: 163) kao *kolnica*, a u današnjem obliku također kod Šuleka (1874/75: 492). Rammelmeyer (1975: 206) tu riječ tumači kao prevedenicu njemačke riječi *Bahnhof*. Kako ona ne odražava vjerno taj uzor, a u slovenskom je jeziku potvrđena već 1843. godine, Rammelmeyer drži mogućim slovensko posredništvo.

ARj (7: 830) tumački njemački utjecaj u nastanku riječi *nedužan*. Riječ je najprije potvrđena u rječnicima: Veselić (1853: 195), Šulek (1860: 1431). O njemačkom uzoru (*unschuldig*) i slovenskom posredništvu govore Maretić (1924: 64) i Unbegaun (1932: 31).

Riječ *pivovara* zabilježena je u rječnicima: Veselić (1853: 274): *pivara*, Šulek (1860: 238): *pivovarnja* uz natuknicu *Bierbrauerei*. Rammelmeyer (1975: 246) dopušta mogućnost slovenskog posredništva. Usp. slov. *pivovarna*.

Riječ *poslovođa* uz njemačku natuknicu *Geschäftsführer* navode sljedeći rječnici: Term (1853: 244), Veselić (1853: 308), Šulek (1860: 565) i

(1874/75: 822). Njemačka je prevedenica mogla u hrvatskom jeziku nastati i posredstvom slovenskoga jezika (Breznik, 1928: 30).

Pojam *vodoravan* prvotno je zabilježen u inačicama kod Šuleka (1860: 704, 1542): *suvodan, ravan kao voda*. Riječ je o prevedenici njemačke riječi *wasserrecht* (Zett, 1970: 21). U današnjem je obliku zabilježena najprije u Filipovićevom Rječniku (1869). Ta je prevedenica vjerojatno oblikovana pod utjecajem slovenskog lika *vodoraven* (Rammelmeyer, 1975: 306).

3.7. Ruski kao posrednički jezik

Iz ruskog jezika potječe stanoviti broj starijih posuđenica (Maretić, 1892). Ruski je imao i posredničku ulogu u kalkiranju.

ARj (5, 890/891) navodi izraz *lakouman* kao noviju riječ i pretpostavlja njezino rusko podrijetlo. Riječ je uvrštena u ove rječnike: Term (1853: 323) i Šulek (1860: 844). Rammelmeyer (1975: 214) drži da se sa sigurnošću ne može utvrditi podrijetlo uzora. S obzirom na tvorbenu sličnost pretpostavlja joj uzor u njemačkoj riječi *leichtsinnig* i rusko posredništvo u kalkiranju.

Riječ *važan* u rječnicima se po prvi put spominje u: Zb (1835: 20), a potom u MU (1860: 435), Drobnić (1846–49: 469), Term (1853: 640), Veselić (1853: 476), Šulek (1860: 1570) i (1874/75: 1252). ARj (20: 643) pripisuje toj riječi njemačko podrijetlo, a Mažuranić (1908–1922: 1546), Maretić (1982: 73 i 97) i (1924: 173) rusko posredništvo. Riječ je u ruski ušla preko ukrajinskoga iz poljskog, u kojem je prevedenica njemačke riječi *wichtig* (Šanskij, 963: 3, 5).

Riječ *zvanje* u značenju *zanimanje, poziv* zabilježena u: MU (1842: 89), Drobnić (1846–49: 521), Term (1853: 77), Veselić (1853: 524), Šulek (1860: 212): *poziv*, (teol.) *zvanje*, i (1874/75: 1355) semantička je posuđenica njemačke riječi *Beruf*. U hrvatski je jezik ušla posredstvom ruskoga izraza *zvanie*. U prvotnom, doslovnom značenju 'pozivanje' ima starije potvrde kod Belostenca, Stulića, Voltića itd.

4. Zaključak

Navedeni primjeri pokazuju koliko teškoća može istraživaču zadati problematika prevedenica kada se utvrđuje njezino podrijetlo. Podudarnost oblika može istraživača navesti na krivi put jer se izvornim jezikom može proglasiti jezik posrednik. U proučavanju prevedenica

jezik posrednik ne smije biti zanemaren jer je on vrlo važan čimbenik u njihovu tumačenju. Bez poznavanja jezika posrednika ne bi se mogao ustanoviti način na koji je određena prevedenica oblikovana, kakve su promjene nastale u tvorbenoj strukturi prevedenica na putu od prvotnog uzora do konačnog oblika.

Popis skraćenica

ARj	=	Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU
BI	=	Broz, I. – Iveković, F. Rječnik hrvatskoga jezika
JS	=	Jezični savjetnik s gramatikom
MU	=	Mažuranić, I. – Užarević, J. Deutsch-ilirisches Wörterbuch
Term	=	Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs
Zb	=	Sbirka nekih reči, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Ilirii pomanje poznate

Literatura

- Babić, S. 1990: "Njemačke posuđenice u hrvatskom književnom jeziku. *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Globus, Zagreb, 214–224.
- Belostenec, I. 1740: *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatium aerarium*, Zagreb.
- Breznik, A. 1928: "Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske", *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7, 16–67.
- Broz, I. i Iveković, F. 1901: *Rječnik hrvatskoga jezika I–II*, Zagreb.
- Drobnić, J. 1846–1849: *Mali ilirsko-nemačko-talianski rečnik*, Wien.
- Golub, V. 1871: *Naše računstoeno nazivlje i uzgredni pabirci*, Varaždin. *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*, 1853 Wien.
- Jezični savjetnik s gramatikom*, 1971: Matica hrvatska, Zagreb.
- Jonke, Lj. 1955: "Slavenske pozajmljenice u Šulekovu 'Rječniku znanstvenoga nazivlja'", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta III*, 71–82.
- Jonke, Lj. 1954: "Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji," *Zbornik radova Filozofskog fakulteta II*, Zagreb, 67–81.
- Kluge, Fr. 1967: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, Berlin.
- Mažuranić, I. i Užarević, J. 1842: *Deutsch-ilirisches Wörterbuch. Nemačko-ilirski slovar*, Zagreb.

- Mažuranić, VI. 1908–1922: *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
- Maretić, T. 1931: *Gramatika i stilistika književnoga jezika*, Zagreb.
- Maretić, T. 1892: "Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku," *Rad JA* 108, 68–98.
- Maretić, T. 1924: *Jezični savjetnik*, Zagreb.
- Muhvić-Dimanovski, V. 1992: "Prevedenice – jedan oblik neologizama," *Rad HAZU*, knj. 446, 93–205.
- Muhvić-Dimanovski, V. 1996: "Njemački kao jezik posrednik pri posuđivanju iz engleskoga u hrvatski," *Suvremena lingvistika* 41/42, 457–464.
- Muljačić, Ž. 1968: "Tipologija jezičnog kalka," *Radovi Filozofskog fakulteta* 7, Zadar, 5–19.
- Muljačić, Ž. 1997–1998: "Tri težišta u proučavanju elemenata 'stranog' porijekla," *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* XXIII–XXIV, Zagreb, 265–280.
- Nyomárkay, I. 1989: *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachenerneuerung*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nyomárkay, I. 1993: "Uloga mađarskoga leksika u formiranju hrvatskoga književnog jezika u drugoj polovici XIX. stoljeća," *Rječnik i društvo*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 283–287.
- Rammelmeyer, M. 1975: *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbo-kroatischen*, (Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung), Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Reiter, N. 1953: *Die deutschen Lehnübersetzungen im Tschechischen*, Osteuropa-Institut Berlin, Slavistische Veröffentlichungen 3, Berlin.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Schumann, K. 1958: *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*. Osteuropa-Institut Berlin. Slavische Veröffentlichungen 16, Berlin.
- "Sbirka nekih reči, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Ilirii pomanje poznane," 1835, *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* 50,
- Stulić, J. 1808: *Rjecoslŕixje slovinsko-italiansko-latinsko*, Dubrovnik.
- Šulek, B. 1860: *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*, Zagreb.
- Šulek, B. 1874–1875: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta*, Zagreb.

- Šanskij, N. M. 1963: *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Moskva.
- Trnski, I. 1874: "Rodu o jeziku," Rad JA 172, Zagreb, 220–240.
- Unbegaun, B. 1932: "Le calque dans les langues slaves littéraires," *RES* 12, 19–48.
- Veselić, R. A. 1854: *Handwörterbuch der ilirischen und deutschen Sprache. Rečnik ilirskoga i nemačkoga jezika*, Wien.
- Viereck, K. 1986: "English Loans in Austrian German," *English in Contact With Other Languages*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 159–177.
- Vinja, V. 1951: "Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića," *Zbornik radova* 1, 547–566.
- Voltić, J. 1803: *Ricsoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika*, Wien.
- Zett, R. 1970: *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbo-kroatischen*, Köln.

Intermediary languages in loan translation

Summary

In their paper the authors analyze problems connected with the identification of loan translations, source language and intermediary languages. Special attention is paid to the problem of multiple intermediary languages. In the paper the author analyses examples of loan translations which entered Croatian through Old Church Slavonic as the intermediary language.

Key words: loan translation, Croatian language, source language, intermediary language

Ključne riječi: prevedenica, hrvatski jezik, jezik davalac, jezik posrednik